

УДК 378.147

Анна Хижняк,
м. Київ

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ В ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНІЙ СФЕРІ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті описано вікові особливості вияву професійних деформацій в інтерперсональній сфері тренерів – науково-педагогічних працівників фізичного виховання. Представлено детермінанти виникнення професійних деформацій у різні періоди професійного становлення. Наведено показники вияву професійних деформацій в інтерперсональній сфері тренерів-викладачів фізичного виховання залежно від вікового періоду професійної діяльності. Розглянуто професійний шлях тренера-викладача фізичного виховання як чинник стресового впливу на особистість та комунікативні особливості.

Ключові слова: *інтерперсональна поведінка, професійна деформація, професійна діяльність, тренер-викладач.*

В статье описаны возрастные особенности проявления профессиональных деформаций в интерперсональной сфере тренеров-преподавателей физического воспитания. В статье представлены детерминанты возникновения профессиональных деформаций в разные периоды профессионального становления. Приведены показатели проявления профессиональных деформаций в интерперсональной сфере тренеров-преподавателей физического воспитания в зависимости от возрастного периода профессиональной деятельности, на котором они находятся. Определено процентное соотношение проявления профессиональных деформаций в определенный период профессионального пути. Рассмотрен профессиональный путь тренера-преподавателя физического воспитания как фактор стрессогенного влияния на личность и коммуникативные особенности.

Ключевые слова: *интерперсональное поведение, профессиональная деформация, профессиональная деятельность, тренер-преподаватель, этапы становления.*

Age features of the manifestation of professional deformations in the interpersonal sphere of trainers-teachers of physical education. The article presents the determinants of the appearance of professional deformations in different periods of professional development. Indicators of the manifestation of professional deformations in the interpersonal sphere of trainers-teachers of physical education are given depending on the age of professional activity on which they are located. The percentage ratio of the manifestation of professional deformations in a certain period of the professional path is determined. The professional path of the trainer-teacher of physical education as a factor of a stratogenous influence on personality and communicative features is considered. Age stages of the professional formation of the trainer-teacher of physical education are considered as determinants of professional deformations in the interpersonal sphere.

Key words: *interpersonal behavior, professional deformation, professional activity, trainer-teacher, stages of formation.*

Стан напруженості науково-педагогічного працівника фізичного виховання, викликаний зовнішніми або внутрішніми факторами професійної діяльності, є своєрідною перешкодою, характер подолання якої сприяє виникненню в нього стану задоволення/незадоволення. Професійна діяльність тренера-викладача з різним контингентом спортсменів, учнів, підлеглих викликає деякі труднощі, що можуть чинити деформуючий вплив.

Спортивно-педагогічна діяльність суттєво впливає на особистість. Подаючи спеціалісту в сфері фізичної культури і спорту певний набір вимог, вона цілеспрямовано перетворює його форму. Щоденне вирішення типових завдань (тренувальні заняття, змагання, спортивно-педагогічні заняття) упродовж багатьох років формує професійні навички, певний склад мислення та стиль спілкування. Таким чином, спортивно-педагогічне середовище впливає на особистість спеціаліста в контексті певних комунікативно-рольових меж, який здатен стати джерелом серйозних особистісних дисгармоній, що може призвести навіть до аномалій на соціально-психологічному рівні організації індивідуальності [3].

Специфічність спортивно-педагогічної діяльності, вимоги, що висуває до особистості спеціалістів у сфері фізичної культури та спорту, труднощі на шляху реалізації цієї діяльності є причиною формування професійних деформацій.

Істотне покращення спортивних результатів, інтенсивні тренувальні, викладацькі навантаження, швидке впровадження наукових досягнень у процес управління спортивно-педагогічною діяльністю ускладнює діяльність тренерів і спортивних учителів, які працюють в сфері фізичного виховання та спорту. Це зумовлює необхідність виявлення деформаційних змін на різних стадіях професійного становлення з метою успішної профілактичної та корекційної діяльності.

Аналіз причин виникнення професійної деформації особистості спеціаліста у сфері фізичної культури та спорту дає змогу виокремити декілька підходів. Один із них полягає в тому, що головною причиною виникнення професійної деформації є вплив специфіки професійної діяльності спеціаліста у сфері фізичної культури та спорту за умови значного професійного стажу [1; 3; 6]. Причому, специфікою професійної діяльності розуміють негативні особливості її змісту [4; 10], а також багаторазове повторення подібних службових ситуацій (тренувальні та освітні заняття, змагання) [2; 5; 8].

Значна кількість дослідників [1; 4; 9] до основних причин професійної деформації зараховує невідповідність індивідуально-психологічних характеристик (якостей) особливостям і рівню потреб, що передбачає професійна діяльність. Важливим аргументом є ситуація, коли один професіонал, маючи значний стаж у сфері фізичної культури та спорту, набув лише позитивних якостей, а інший – негативних змін особистості. З огляду на це професійна деформація особистості є результатом нездатності адаптуватися або ж неправильно пристосуватися до умов професійної діяльності [3; 5].

Метою статті є дослідження взаємозв'язок прояву професійних деформацій залежно від вікових особливостей тренерів-викладачів фізичного виховання.

Важливим постає виявлення вікових особливостей прояву професійних деформацій тренерів-викладачів та аналізу детермінант їх виникнення.

Дослідження, проведені автором надали можливість виявити чотири групи професійних деформацій тренерів-викладачів фізичного виховання в контексті інтерперсональної

поведінки [8; 9]. Це визначення було здійснено відповідно до логічного аналізу значень октантів методики інтерперсональної поведінки за Тімоті Лірі.

Групи отримали такі назви деформації:

– «*відсутності лідерства та домінування*», що характеризує відсутність у тренерів-викладача таких потрібних для певної професії якостей, як лідерство, незалежність, домінування;

– «*підвищеної агресивності*», що демонструє завищення таких якостей, як прямолінійність, агресивність, недовіра;

– «*підвищеної підкореності та залежності*», для якого характерні високі показники покірності, сором'язливості, слухняності;

– «*низької співпраці та емоційної підтримки*», що виявляється в суттєвому заниженні комунікативних якостей: співробітництва, відповідальності та щирості.

Актуальним є розгляд психологічних детермінант виникнення професійних деформацій у контексті інтерперсональної поведінки спеціаліста в сфері фізичної культури та спорту, а також виявлення кількісних показників вияву зазначених професійних деформацій у спеціалістів сфери фізичного виховання та спорту, залежно від вікових характеристик.

З метою отримання відомостей про вікові особливості респондентів ми використали вікову класифікацію професійної діяльності (за І. Мурошевим), згідно з якою виокремлюють такі етапи становлення професійної кар'єри:

до 20 років – «попередній (базовий, підготовчий)»;

25–30 років – «становлення»;

31–45 років – «удосконалення»;

46–60 років – «збереження».

Відповідно до цієї періодизації було визначено вікові етапи, до яких належать досліджувані нами групи респондентів:

– науково-педагогічний працівник фізичного виховання закладів вищої освіти (ЗВО) I–II рівнів акредитації;

– науково-педагогічні працівники фізичного виховання ЗВО III–IV рівнів акредитації;

– тренери різних видів спорту.

Загальна кількість респондентів – 114.

Згідно зі сформульованою метою дослідження, нами було визначено професійні деформації. За результатами встановлено, що занижені показники за I октантом (за методикою інтерперсональної поведінки Тімоті Лірі), що відповідає за владно-лідуючі показники, та II октантом, що відповідає за незалежність і домінування, вказують на наявність у респондентів професійної деформації «*відсутність лідерства й домінування*». Специфіка професійної діяльності спортивного педагога передбачає наявність у спеціаліста лідируючих функцій та певного рівня домінування. Відсутність цього показника свідчить про деформації в цьому напрямі. Така професійна деформація наявна у 37 % респондентів загальної вибірки. Група з такою деформацією розподіляється на такі вікові етапи: «попередній» – 3 % респондентів, «становлення» – 20 %, «удосконалення» – 47 % та «збереження» – 27 %. У цій групі

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

переважають респонденти віком 31–46 років (етап удосконалення), якій властиві відсутність лідерства й домінування.

Деформація «завищеної агресивності» наявна у 16 % загальної вибірки респондентів. Для цієї групи характерна наявність високої агресії, про що свідчать результати показників за III октантом, а також завищений рівень недовіра та скептичність за IV октантом. Зазначена деформаційна група належить до таких вікових етапів: «становлення» – 23 % респондентів, «удосконалення» – 23 % та «збереження» – 46 %, тобто в деформаційній групі переважають респонденти віком 46–60 років.

Деформація «завищеної підпорядкованості та залежності» виявляється внаслідок перевищення у респондентів показників за V октантом, що характеризує недовіру й скептицизм, та за VI октантом, характерним для покірності та сором'язливості. Ця деформація виявилась у 33 % респондентів.

У зазначеній вище групі респондентів наявні такі вікові особливості: 42 % респондентів на етапі «вдосконалення» і 58 % респондентів на етапі «збереження». Таким чином, чітко видно, що переважає віковий етап «збереження», в межах якого спортивні вчителі більш схильні до покірливості та залежності.

Деформація «відсутність співпраці та емоційної підтримки» респондентів, якій притаманні низькі показники за VII і VIII октантами, що характеризують співпрацю, а також відповідальність і щирість, наявна у 13 % респондентів. Цей вид професійної деформації проявлявся у тренерів-викладачів на таких вікових етапах: «попередній» – 20 %, етап «удосконалення» – 40 %, «збереження» – 28 % і «завершення» – 7 %. Відсутність співпраці й емоційної підтримки переважно спостерігаються у респондентів 31–45 років на етапах «удосконалення» та «збереження».

Отже, можна простежити закономірність таких деформацій: «відсутність лідерства і домінування» властива спортивним учителям 31–45 років, які перебувають на етапі «вдосконалення»; «завищена агресивність» наявна у респондентів віком 46–60 років на етапі «збереження»; деформація «висока підкорюваність і залежність» наявна у тренерів-викладачів на етапі «збереження» у 46–60 років; професійна деформація «відсутність співпраці та емоційної підтримки» виявляється у спортивних учителів на двох вікових етапах «збереження» у віці 46–60 років та «вдосконалення» – 31–45 років.

Також необхідно зазначити, що на етапах «попередньому» (до 20 років) і «становлення» (у віці 25–30 років) будь-які комунікативні професійні деформації відсутні. Це засвідчує, що деформаційний вплив професійної діяльності виявляється через певний проміжок часу. На початку професійної діяльності деформацію стримують адаптаційні механізми.

Отже, комунікативна професійна деформація «відсутність лідерства й домінування» наявна переважно у спортивних учителів на етапі «вдосконалення» у віці 31–45 років. Це може свідчити про зниження амбіційності в професійному контексті, своєрідну кризу, розчарування в обраній професії.

Професійна деформація «висока агресивність» простежується у спортивних учителів на етапі «збереження» у 46–60 років. Це зумовлено тим, що спортивні вчителі, по-перше,

вважають себе повноцінними спеціалістами з багатим досвідом професійної діяльності та вже піддавалися емоційному вигоранню за тривалий її період; по-друге, починають замислюватися над тим, що вже досить скоро вони вийдуть на пенсію, підбивають підсумки професійних досягнень.

Деформація високої «підкорюваності та залежності» також виявляється переважно на етапі «збереження», що можна пояснити високою агресивністю в цей час. Науково-педагогічний працівник фізичної культури та спорту з різних причин у цьому віці починає втрачати авторитет, скептично ставиться до появи молодих, амбітних і менш досвідчених спеціалістів, які володіють новими методиками та технологіями. До цього списку необхідно додати редукцію професійних обов'язків, що пов'язана з емоційним вигоранням і повною втомою.

Останню комунікативну професійну деформацію «відсутність співпраці та емоційної підтримки», порівняно з двома попередніми, можна простежити у двох вікових групах на етапах «вдосконалення» (31–45 років) та «збереження» (46–60 років). На етапі «вдосконалення» це явище можна пояснити тим, що серед спортивних учителів наявна конкуренція у професійній сфері, а на етапі «збереження» – втома та редукція професійних обов'язків. Для попередження та запобігання виникненню такого небезпечного і шкідливого явища, як професійна деформація в інтерперсональній сфері тренера-викладача фізичного виховання, необхідно краще зрозуміти причини і детермінанти його виникнення. За допомогою контент-аналізу, аналізу, синтезу й узагальнення наукової літератури нами виділено причини виникнення та розвитку професійних деформацій на різних етапах професійного становлення:

1. Витоки розвитку професійної деформації наявні в мотивах вибору спортивно-педагогічної професії, що є як усвідомлені (соціальна значущість, імідж, творчий характер, матеріальні блага), так і неусвідомлені (прагнення до влади, домінування, лідерство, самоствердження).

2. Поштовхом для деформації є деструкції очікування на стадії входження у професійне спортивно-педагогічне життя. Професійна реальність відрізняється від уявлення, яке сформувалося ще у випускника професійного навчального закладу. Перші труднощі спонукають спеціаліста-початківця сфери фізичної культури та спорту до пошуку «кардинальних» методів професійної діяльності. Невдачі, негативні емоції, розчарування ініціюють розвиток професійної дезадаптації особистості.

3. Під час виконання професійної діяльності спеціаліст зі сфери фізичної культури та спорту повторює одні й ті ж дії та операції. У звичних умовах діяльності неможливо уникнути утворення стереотипів здійснення професійних функцій, дій, операцій тощо. Вони спрощують виконання професійної діяльності, підвищують її визначеність, полегшують взаємозв'язок особистості з колегами. Стереотипи додають в професійному житті відчуття стабільності, сприяють формуванню досвіду та індивідуального стилю діяльності. Можна констатувати, що професійні стереотипи мають важливі пріоритети (переваги) для людини та є основою багатьох професійних деструкцій особистості.

Якщо професійна діяльність супроводжується нестандартними ситуаціями, то можливими є помилкові дії та неадекватні реакції. Так, П. Гальперін стверджує, що під час непередбачуваних змін часто виникають ситуації, коли дії починають виконувати без урахування

ситуації загалом. У такому разі спрацьовують автоматизми на протипагу розумінню. Інакше кажучи, стереотипізація є однією з переваг психіки, але, разом з тим, видозмінюється у відображенні професійної реальності та породжує різні психологічні перешкоди.

4. До психологічних детермінант професійної деформації особистості спеціалістів у сфері фізичної культури та спорту зараховують різні форми психологічного захисту. Різні види професійної діяльності характеризуються певною невизначеністю, що спричиняє психічне напруження і часто супроводжується негативними емоціями та деструкціями очікувань. Види діяльності трансформуються у професійні деформації спеціаліста у сфері фізичної культури і спорту. У кожного акцентуованого спеціаліста власний комплекс деформацій, які помітно проявляються в діяльності та професійній поведінці. Тобто професійні акцентуації – це надмірне посилення деяких рис характеру, а також окремих професійно обумовлених властивостей та якостей особистості.

До факторів, що ініціюють утворення деформацій, зараховують вікові зміни, пов'язані зі старінням.

Таким чином, проведене дослідження надало можливість виявити показники прояву професійних деформацій в інтерперсональній сфері тренерів-викладачів фізичної культури і спорту залежно від вікового періоду професійної діяльності, на якому вони перебувають. Зазначено відсотковий показник вияву певних професійних деформацій за конкретні вікові періоди професійного шляху. Професійний шлях тренера-викладача фізичної культури і спорту було розглянуто як фактор стресогенного впливу на особистість і комунікативні особливості. Вікові етапи професійного становлення тренера-викладача фізичної культури і спорту визначено як детермінанти професійних деформацій в інтерперсональній сфері. Здійснене дослідження дало змогу сформулювати детермінанти виникнення професійних деформацій у різні періоди професійного становлення.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні контингенту респондентів і в порівнянні показників інтерперсональних деформацій для різних груп респондентів.

Використані літературні джерела

1. *Анисимова О. А.* Психолого-педагогическая компетентность как фактор сохранения и укрепления профессионального здоровья учителя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / О. А. Анисимова. – М., 2002. – 19 с.

2. *Бобрик Т. З.* Формирование педагогических ценностей будущих преподавателей физической культуры как социально-педагогическая проблема / Т. З. Бобрик // Актуальные проблемы теории и методики физической культуры, спорта и туризма : материалы III Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых. – Минск, 2008. – С. 284–286.

3. *Водопьянова Н. Е.* Синдром выгорания : диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 336 с.

4. *Зеер Э. Ф.* Психология профессий : учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 4-е изд., перераб., доп. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2006. – 336 с.

5. *Кокун О. М.* Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічні аспекти забезпечення діяльності : монографія / О. М. Кокун. – Київ : Міленіум, 2004. – 265 с.
6. *Коломейцев Ю. А.* Оптимизация социально-психологического климата – условие эффективной спортивной деятельности / Ю. А. Коломейцев // Материалы Междунар. науч. конф. психологов физической культуры и спорта «Рудиковские чтения». – М. : Анита Пресс, 2009. – С. 122–127.
7. *Петровська Т. В.* Види професійних деформацій особистості спортивного педагога з позиції інтерперсональної поведінки / Т. В. Петровська, А. А. Картузова // Теорія і методика фізичного виховання. – 2009. – № 6. – 123 с.

Bibliography

1. *Anysymova O. A.* Psykholoho-pedahohycheskaia kompetentnost kak faktor sokhraneniya y ukrepleniya professyonalnoho zdorovia uchytelia : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.01 / O. A. Anysymova. – M., 2002. – 19 s.
2. *Bobryk T. Z.* Formyrovanye pedahohycheskykh tsennostei budushchykh prepodavateleі fizycheskoi kultury kak sotsyalno-pedahohycheskaia problema / T. Z. Bobryk // Aktualnye problemy teoryy y metodyky fizycheskoi kultury, sporta y turyzma : materyaly III Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. molodykh uchenykh. – Mynsk, 2008. – S. 284–286.
3. *Vodopianova N. E.* Syndrom vyhoraniya : dyahnostyka y profylaktyka / N. E. Vodopianova, E. S. Starchenkova. – 2-e yzd. – SPb. : Pyter, 2008. – 336 s.
4. *Zeer E. F.* Psykholohyia professyi : ucheb. posobyе dlia studentov vuzov / E. F. Zeer. – 4-e yzd., pererab., dop. – M.: Akademicheskyy Proekt; Fond «Myr», 2006. – 336 s.
5. *Kokun O. M.* Optymizatsiia adaptatsiinykh mozhlyvostei liudyny: psykhofiziologichni aspekty zabezpechennia diialnosti : monohrafiia / O. M. Kokun. – Kyiv : Milenium, 2004. – 265 s.
6. *Kolomeitsev Yu. A.* Optymyzatsyia sotsyalno-psykholohycheskoho klymata – uslovyе efektyvnoi sportyvnoi deiatelnosti / Yu. A. Kolomeitsev // Materyaly Mezhdunar. nauch. konf. psykholohov fizycheskoi kultury y sporta «Rudykovskye chteniya». – M. : Anyta Press, 2009. – С. 122–127.
7. *Petrovska T. V.* Vydy profesiinykh deformatsii osobystosti sportyvnoho pedahoha z pozytsii interpersonalnoi povedinky / T. V. Petrovska, A. A. Kartuzova // Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia. – 2009. – № 6. – 123 s.